

חירות המובילה למשבר זהות

הרב נתנאל אריה

יציאת מצרים כדגל חירות עולמי

חירות האדם וחופש בחירתו הם יסוד בסיסי בתפיסת העולם היהודית. הנצרות בתפיסת "החטא הקדמון" מדגישה את חוסר יכולת האדם לגאול את עצמו ולתקן את המציאות. האסלם ב"תכביר" מדגיש את כניעתו המוחלטת של האדם אל מול גבורת האל,¹ אך אנו מתייחסים אל הבורא לא רק כעבדים, אף לא רק כבנים, כי אם כאחות וכרעייה: "אַחֲתֵי רַעֲיָתִי יוֹנְתֵי תַמְתֵּי... תְּאוֹמֵתִי. כְּבִיכּוֹל לֹא אֲנִי גְדוֹל מִמֶּנָּה, וְלֹא הִיא גְדוֹלָה מִמֶּנִּי."² תיאור מערכת היחסים עם האל כשותפות שוויונית ועמוקה, מבטא באופן מופלא את עומק תפיסת החירות היהודית, זו המתבטאת לדוגמה בפסוק: "רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמָּוֶת וְאֶת הַרָע".

יתירה מכך כתב הרב קוק זצ"ל (1865-1935) בפתגמו לחודש ניסן: "יציאת ישראל ממצרים תישאר לעד האביב של העולם כולו".³ רוצה לומר, יציאת מצרים היא מאורע שהטמיע את שאיפת החירות באנושות, ומהווה מקור השראה לתנועות שחרור רבות. הסופר ברוס פיילר עמד על כך בהרחבה בספרו "נביאה של אמריקה: משה והסיפור האמריקני", שראה אור בשנת 2009. לאחר שבחן ספרי תפילה, שירים, ספרים, סרטי קולנוע ונאומים מתקופת מלחמת העצמאות האמריקאית ועד ימינו, קבע פיילר כי משה רבנו היה ונותר הדמות הדתית המשפיעה ביותר על החברה האמריקנית, כמנהיג הראשון שהניף את דגל החירות. כבר בהפלגת האונייה "מייפלואאר" בשנת 1620 הוטבעה על כריכת התנ"ך של אותם צליינים תמונת משה המוביל את עמו אל החופש, ולאחר שנחתמה הצהרת העצמאות של ארה"ב בשנת 1776 הוחלט כי חותם המדינה החדשה יהיה תמונת בני ישראל היוצאים ממצרים חוצים את ים סוף. באופן מיוחד חזר משה לככב במאבק השחורים לחופש ושוויון תחת הסיסמה: "Let my people go", ומנהיגם הדגול מרטין לותר קינג הרבה להשתמש בסיפור יציאת מצרים כפרפרזה למאבקם. סיפור יציאת מצרים מופיע בנאומיהם של רבים מנשיאי ארצות הברית מאברהם לינקולן ועד ג'ורג' בוש ואפילו ברק אובמה.

אף על פי כן, תביעת החופש היא אחד ממוקדי ההתגוששות המרכזיים שבין חברה מודרנית ליברלית לבין חברה יהודית מסורתית. בחברה ליברלית החופש וזכויות הפרט נמצאים בראש סולם הערכים, אך חברה מסורתית מקדשת את המחויבות לאמת עליונה ונצחית. בדברים הבאים אבקש להתחקות אחר שורשי העימות ולעמוד על השלכותיו.

ממדים של חירות

מושג החופש, כפי שניתן ללמוד מיציאת מצרים, הוא תהליך רב ממדי הכולל שחרור עבדים לחופשי, מסע לקבלת יעוד רוחני במעמד הר סיני, וחזון להקמת ממלכה ערכית בארץ המובטחת. מבחינה זו הקריאה "שֶׁלַח אֶת עַמִּי" אינה משקפת אלא צד אחד של המטבע. קריאתו השלמה של משה הייתה: "שֶׁלַח אֶת עַמִּי וְיַעֲבְדֵנִי" (שמות ט, א). חז"ל ראו במתן תורה השלמה ליציאת מצרים, ואת הפסוק: "וְהִמַּכְתֶּם מִכְתָּב אֶל-לֵהִים הוּא חֲרוֹת עַל הַלְחַת" (שם לב, טז), דרשו באופן מעניין, כביכול כתוב: חרות על הַלְחַת: "שאיך לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (אבות ו, ב). רוצה לומר, תהליך החירות שהחל ביציאת מצרים הושלם בקבלת התורה. היציאה ממצרים הייתה כמובן השחררות מדיכוי ומעבדות פיזית, אך גם תהליך ארוך ומורכב של שחרור מנטאלי, שהחל בשחרור מדורג משעבוד וכפייה, המשך בגיבוש אישיותי, וסיים בבחירה בייעוד ערכי.

הבחנה זו שבין שני ממדי החירות הטמיע ישעיהו ברלין במאמרו "שני מושגים של חירות", אותו הרצה בקבלת משרת פרופסור באוניברסיטת אוקספורד (1958). ברלין הגדיר זאת כהבדל שבין "חירות שלילית" לבין "חירות חיובית". את החירות השלילית הגדיר כהעדר שעבוד וכפייה, וחופש מכל אילוץ חיצוני. ואילו את החירות החיובית הגדיר כבחירה משמעותית של האדם על מנת להגשים את ייעודו. באופן מקוצר רגילים להשתמש בניסוח המבחין בין "חירות מ" לבין "חירות ל".⁴ ישעיהו ברלין, שנחשב לאחד מההוגים הליברליים הגדולים של המאה ה-20, והתפרסם במידה רבה גם בזכות הבחנה מעמיקה זו, נולד בריגה כבן למשפחה של חסידי חב"ד. דומני שלא תהיה זו טעות לומר, ששורש הבחנה נעוץ בגרסת ינקותו, ומעוגן עמוק בהגות היהודית בה צמח.

בעברית יכולים אנו למצוא את המילים "חופש" ו"חירות" כמילים מקבילות לכאורה, אך כבר ברבדים קדומים של השפה ניתן למצוא הבחנה ברורה ביניהן.⁵ המילה חופש על הטייתה השונות מבטאת שחרור משעבוד גופני. כך: "שֶׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבִשְׁבַעַת יֵצֵא לְחֶפְשׁוֹ" (שמות כא, ב), וכן: "הֵתֵר אֲגִדּוֹת מוֹטָה וְשֶׁלַח רְצוּצִים חֶפְשִׁים" (ישעיהו נח, ו). המילה "חירות" אינה רק המינוח הארמי המקביל לחופש כפי שנראה בהגדה של פסח: "הוציאנו מעבדות לחירות" וכן "לשנה הבאה... בני חורין", אלא זוהי

¹ ה"תכביר" הוא המונח הערבי לביטוי "אללה אקבר". זהו ביטוי מוסלמי נפוץ בשימוש בהקשרים רבים, שעניינם ביטוי לכוחו של הא-ל, לשם כניעה מפניו. מדרש שיר השירים רבה פ"ה
² מפתגמי החודשים "מגד ירחים", לוח שנה "ארץ הצבי", יפו תרע"ד
³ ישעיהו ברלין, ארבע מסות על חירות (עברית: יעקב שרת), ת"א תשל"א
⁴ לא כמו המשערים כי השימוש במילה חרות הוא תעתיק ארמי מאוחר. ראו תמר גינדין בהערה הבאה.
⁵

מילה בשימוש מקראי כגון: "ואת כל חרי הוֹדָה וִירוּשָׁלַם" (ירמיה כז, כ), "חרי הוֹדָה" (נחמיה ו, יז) ומשמעותה בן אצולה כגון: "אי לך ארץ שְׁמֵלֶכךָ נֶעַר וְשָׂרִיךְ בְּבֶקֶר יֹאכְלוּ, אֲשָׁרֶיךָ אֶרֶץ שְׁמֵלֶכךָ בֶן חוֹרִים" (קהלת י, יז), ובהטיה לארמית התקבל צירוף המילים "בן חורין" בסיומת הנו"ן הארמית במקום המ"ם העברית. אם כן הביטוי "חופש" מכון לצד הפיזי, ואילו הביטוי "חירות" מכון למינוח גבוה יותר אולי גם במשמעות ערכית פנימית.

גם בשפה האנגלית קיים הבדל בין המונח חופש למונח חירות. השימוש במילה האנגלית המקורית Freedom מציין בדרך כלל חופש מכפייה ומכבלים פיזיים ומטפוריים (חופש שלילי), בעוד ששימוש במילה הלטינית Liberty מציין בעיקר חירות לממש ציפיות (חופש חיובי). אך התחנות אחר שורשי הביטויים מראה שהבדלים אלו אינם מוחלטים, וכפל המילים נעוץ כפי הנראה בעיקר במקורן השונה.⁶

החירות במשנת הרב קוק

הרב קוק עסק במושג החירות במקומות רבים, ועמד עשרות שנים קודם ישעיהו ברלין על גווי החירות, ואולי אף היה הראשון שניסח באופן רהוט את ההבדל שבין ממדיה:

ההבדל שבין העבד ובן החורין, איננו רק הבדל מעמדי, מה שבמקרה זה הוא משועבד לאחר, וזה הוא בלתי משועבד. אנו יכולים למצוא עבד משכיל שרוחו הוא מלא חירות, ולהיפך, בן חורין שרוחו הוא רוח של עבד. החירות הצביונית⁷ היא אותה הרוח הנישאה, שהאדם וכן העם בכללו מתרומם על דה, להיות נאמן לעצמיות הפנימית שלו, לתכונה הנפשית של צלם א-להים אשר בקרבו.⁸

עיקרו של המושג "עבד" אינו תיאור סטטוס, אלא אפיון אישיותי. ההבדל שבין עבדות לחירות אינו נעוץ ביכולות הביצועיות של האדם אלא באישיותו. חופשי הוא אדם שאינו כפוי על ידי גורם חיצוני, אלא משוחרר לפעול כרצונו, אך בן חורין הינו אדם החי תוך נאמנות לחפצו הפנימי. יש לשים לב להדגשה בדברי הרב כי אין המדובר על כל מימוש משאלת לב, אלא דווקא על זו ההולמת את זהותו הרוחנית הפנימית כמי שנברא בצלם א-להים. בהתאם לכך עמד הרב במאמר אחר על הסכנה הרובצת לפתחו של כל שוחר חירות "להיכשל בחירות מזויפת, שהיא הרבה גרועה ושפלה מכל עבדות... המזדייפת על ידי צבעים מזויפים של חירות, שְׁטָחִי טפל מתעים על ידם את ההמון העיוור".⁹ לדברי הרב צבעים ססגוניים של חירות עלולים לחפות על מה שהוא לא יותר מאשר סמי-חירות. תפיסה פשטנית של חירות עלולה להוביל לאנרכיזם רעיוני ולתרבות צריכה רדודה. לא כל מילוי חשק הוא ביטוי לחירות, אולי אף להיפך.

מאידך גיסא גורסים חסידי "החופש השלילי" כי חופש מקסימלי ומתן האפשרות לאדם לעשות ככל שירצה, יובילו לפריחה עולמית של חברה טובה וראויה, ואדרבא הגבלות חוקיות מפריעות להתפתחות האנושית ומרחיקות את האדם מלהיות שמח ומאושר. גישה זו רווחת בקרב הוגי דעות רבים ומוכרת בניסוחו הבהיר של תומס הובס שאמר כי "אדם חופשי הוא אשר אינו מופרע מעשות את שיש לו רצון לעשותו". זהו ליברליזם קיצוני שיש בו לדעתי מידה רבה של נאיביות והטעיה. בלא העמקה וחיפוש אחר הזהות הפנימית, עלול האדם לשקוע בסיפוק תשוקותיו, בבהייה במסכים ונהייה אחר תרבות רדודה. החירות מתממשת דווקא מתוך משמעות פנימית השואבת ממקור נצחי.¹⁰

החירות של סארטר

ז'אן פול סארטר (1905-1980) הוא דמות מפתח בהגות הפוסטמודרנית. ביחס לאמונות הדתיות דעתו הייתה קיצונית. הוא סבר שאמונה בא-להים היא בבחינת שאלה ללא תשובה. ממילא אין משמעות לחוקים הדתיים, והמסקנה המתבקשת מכך היא שגם אין טוב או רע מוחלטים.¹¹ הוא הטיל ספק בכל, חוץ מבכך שהאדם קיים ושקיומו חופשי. לכן הוא דחק באדם לבחור את דרכו מתוך אמונה פנימית, ולקבל את העובדה שתוצאות מעשיו הן באחריותו הבלעדית. מאמרו הקצר והחשוב "אקזיסטנציאליזם הוא הומניזם" נכתב לאחר מלחמת העולם השנייה (1945), בעת שהאנושות הייתה מצויה בשבר תרבותי גדול שבו "אין עמוד אש, ואין שוטר קוסמי". סארטר קבע שהמפתח להבנת עניינו של האדם נמצא בקבלת העיקרון כי "הקיום קודם למהות". דהיינו, הקיום האנושי קודם לקבלת משמעות בחיים, שכן המהות האנושית מתהווה על ידי סך בחירותיו של האדם. בלשונו של סארטר: "האדם קודם למהות פירושו - שהאדם ראשית כל קיים, פוגש את עצמו, מפציע בתוך העולם, ורק

⁶ המילה Liberty הושאלה מצרפתית בימי הביניים. בצרפתית liberté מתפרש כחופש, כמו Freedom האנגלי. בלטינית libertas משמעותו חופש, ואילו liber, חופשי. Freedom היא מילה אנגלית שורשית. באנגלית עתיקה free מתפרש כחופשי, פטור, ללא כבלים. מקור הדברים במאמרו של מתי פלמינג "על סוגים שונים של חופש". ראו באתר הבלשנית תמר גינדין, <https://www.thmsite.com/?p=1113>, 7.6.2010.

⁷ "החירות הנכספת". מלשון "צבי" שהוא רצון וחפץ. כמו בשהש"ר ב: "אבות שעשו צביוני, ועשיתי צביוני בס". אפשר אולי לתרגם גם: "החירות המהותית" כי צביון גם מלשון צורה כגון ר"ה יא, א: "מעשה בראשית בקומתן נבראו, לדעתן נבראו, לצביון נבראו". בעברית מודרנית צביון הוא אופי.

⁸ "חירותינו", מאמרי הרא"ה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 157.

⁹ מאמרי הרא"ה, עמ' 163. ראו יחזקאל יג, יא "אמר אל טחי תפל ויפל", והמפרשים פירשו שהכוונה לטיח לא איכותי ובלתי עמיד.

¹⁰ הרחיב וביאר זאת בטוב טעם תומר פרסיקו. ראו מאמרו הקצר "החופש הפנימי, מעבדות לחירות חיובית", ידיעות אחרונות, 17.4.2016, ודין רחב בצדדים השונים בבלוג לולאת האל, "למה היהדות חשובה לנו", 7.2011.

¹¹ בשמו: "האתאיזם הוא משימה אכזרית וארוכת טווח. אני סבור שמילאתיה עד תום..."

לאחר מכן הוא מוגדר¹². בדומה לכך טענה בת זוגו, סימון דה בובואר, בספרה "המין השני" (1949) במשוואה הפוכה: "אישה לא נולדת אישה, אלא נעשית אישה". דהיינו אין מהות נשית, ישנה הבנייה תרבותית כפויה.

מאמרו של סארטר ספג ביקורת כבדה מכיוונים רבים. הוא הואשם בהובלה לניהיליזם, לאנרכיה ולחוסר אפשרות לחרוץ משפט. עוד נטען כלפיו כי הוא מציג תפיסה פסימיסטית מאוד. סארטר טען מנגד שגישתו דווקא אופטימיסטית בהחלט, שהרי אם מוסכם שהאדם יכול לבחור הכל, ושבידו נמצאת האחריות לכונן בכל מעשה שלו מציאות עולמית, הרי שהוא יכול לעשות הכל באופן חיובי! מבחינה מעשית אין ספק שאובדן מצפן ערכי ובחירות קיצונית גורמים פעמים רבות לפסימיזם, ייאוש ואובדנות, אך מבחינה מופשטת ניתן להבין גם את תגובתו של סארטר.

בין סארטר לרב קוק

אם נשווה את מושג החירות של סארטר לזה של הרב קוק, נבחין כי מדובר ממש בתפיסות קוטביות. בעוד שהרב קוק הגדיר את החירות כנאמנות לזהות הפנימית של האדם, סארטר כפר במהות שכזו והגדיר את החירות כיכולתו של האדם לעצב את זהותו. תפיסת חירות זו היא בהחלט רעיון עוצמתי בעל פוטנציאל מפעים, וכנגדו דווקא הרעיון של צמידות לזהות קבועה יכולה להיתפס כמקובעת, נכפאנית ואפורה. הבחירה האנושית אצל סארטר היא דינמית ורבת פנים, בעוד שאצל הראי"ה הבחירה לכאורה אינה אלא התכווננות והזדהות עם מהות קבועה ובלתי משתנה.

בלא לבטל את בשורת החירות של סארטר, יש להיזהר מלטעות בהצגה פשטנית של הדברים. בקריאה מבית מדרשו של הרב קוק זצ"ל לנאמנות לעצמיות הפנימית יש בהחלט מחויבות לאמת קבועה, אך יש לזכור כי זהותו של אדם כמי שנברא בצלם א-לוהים הרי היא עולם תוכן אינסופי, שוודאי אין הכרח שהקביעות והדיכאון ישלטו בו. דווקא באופטימיזם הבנאלי של סארטר, הגורס שמעצם יכולת הבחירה של האדם יש בכוחו לפתח פרדיגמה ערכית שלמה, ובהצגת האנושי כמי שביכולתו להיות המצפן של עצמו, יש מצג שווא יהיר ומידה לא מבוטלת של נאיביות. לא זו בלבד אלא שבחירות חסרת גבולות נעדרת זהות בסיסית, אף חותרת במודע תחת יסודות הקיום הלאומי. היא מפרקת כל זהות ייחודית מוקדמת, מגדרית או לאומית, ומעמידה הכל על היסוד האנושי הכללי. כאמור לעיל היא גם חותרת תחת יסודות הקיום הערכי. אנו רואים בעינינו כי בעולם בו אין מסורת ועוגן ערכי, כוחות השוק מזמינים להיכנס למעגל אינסופי של גירוי ופיתוי, שיש מי שכינה "מכונת העונג הפוסטמודרנית"¹³ כלומר מכניזם משומן המתמחה בפיתוי לקנות ולאכול, לצפות ולשדרג, ומשכנע שביכולתו למכור לנו אושר באמצעים זולים. מסעו של האדם לנאמנות לצלם א-להים שבו, אכן תובעת קבלת עול וענווה בפני מקור עליון ונצחי, אך דווקא הכרה זו בנפש האנושית חושפת את עוצמת אישיותו של האדם, ועוזרת לו להתרומם מעל לחיים רדודים. מבחינה זו, נאמנותו של האדם דווקא יכולה לעזור לו לפרוס כנפיים, בעוד שבחירות והעדר נקודת עוגן עלולה להשאירו מתבוסס במי אפסיים.

אלא שיש גם צד שני למטבע. נאמנות לזהות פנימית אינה אתגר מוגדר וקל למימוש. מלבד זאת, נאמנות מסורתית עלולה פעמים רבות להוות גורם העוצר את האדם מלפרוש את כל מוטת כנפי נשמתו, מה שעלול להשאירו בבינוניות רדודה, בעוד שדווקא הקריאה למימוש עצמי תוך בחינה מתמדת של כל מרחב האופציות, עשויה להיות לעזר בהצמחת אישיות ערכית חופשית ומשוחררת, בטוחה וראויה לשמה. נבחן היגד מורכב זה באופן לא שגרתי דרך שני סיפורי ילדים מוכרים, כאשר האחד משמש כתמונת ראי למשנהו.

בין חירות למשבר זהות בספרות ילדים

לא מעט ספרי ילדים הם בעצם ספרי הגות עמוקים המולבשים בלבוש ילדי. ניתן להצביע על ספרי ילדים רבים העוסקים בשאלות יסוד של החירות האנושית. הבולטים בין הספרים העבריים המתנצחים זה עם בשורתו של זה, הם הספר "הביצה שהתחפשה" שנכתב (1973) על ידי דן פגיס, והפך לאחד מספרי הילדים הקלאסיים, ומן העבר השני ספרה המרתק של רינת הופר "מישו"¹⁴ (2017).

הספר "הביצה שהתחפשה" פותח במילים: "היה היתה ביצה שלא רצתה להיות ביצה". זהו משל המציג את סיפורה של ביצה שאינה מרוצה מעצמה, ומתגלגלת בניסיונות מצחיקים ולא מוצלחים להתחפש לדמויות שונות. לבסוף מוצאת אותה אמא תרנגולת ודוגרת עליה, עד שמתוך הביצה בוקע אפרוח מאושר. כמו בסיפורי ילדים אחרים הסיפור מתאר חוסר שביעות רצון וחיפוש זהות, אך לאחר ניסיונות רבים גיבור הסיפור מוצא את זהותו האבודה ומתחבר אליה. הסיפור מלמדנו שהאושר מונח עמוק בפנימיות וזהותו היסודית, וכי לא כדאי ואף לא ניתן לברוח מזהות זו.

ספרה של רינת הופר דומה מאד ומהווה הומאז' נגטיבי לספרו של פגיס. כמו ב"ביצה שהתחפשה", גם הדמות החמודה שיצרה הופר, הנקראת בשם הסתמי "מישו", מתוסכלת מעצמה, ומנסה להתחפש בלא הצלחה בהוסיפה לעצמה שלל אביזרים המייחדים

¹² "אקזיסטנציאליזם הוא הומניזם", (תרגום: עירן דורפמן), הוצאת כרמל 2014, עמ' 12. ראו עוד ספרו "גיל התבונה" (1978) בסגנון אחר.

¹³ אילן גור זאב. ראו תומר פרסיקו, "למה היהדות חשובה לנו", לעיל הערה 10.

¹⁴ כדוגמאות נוספות אפשר לציין את "כספיון הדג הקטן" וכן "הפיל שרצה להיות הכי" שניהם מאת פאול קור, "חומפס; הדובון שיצא לחפש זהות חדשה" מאת שלומית כהן אסיף, "תום החתול הכחול" מאת יפה טלרק ועוד.

בעלי חיים שונים. אלא שבשלב מסוים מגיע המפנה בעלילה. "מישו" מלמד את כל בעלי החיים כי מתחת לכל התחפושות כולם דומים, כולם יכולים להשיל מעליהם כל אבזר שהוא, או לעטות עליהם איזו תחפושת שירצו. הפיל מחליט שהוא לא צריך חדק, הקיפוד מוותר על הקוצים, הגמל משיל את הדבשת, ומגלים שבעצם מתחת למעטפת החיצונית כולם למעשה יצורים עגלגלים וסתמיים, כולם הם "מישו". מאז נוהגות החיות להחליף ביניהן מידי פעם את סימני הזיהוי. נוכל למצוא צב העונד כנפיים במקום שריון, ופיל כחול מרכיב מחושים.

כפי שניתן לשער, ספרה של הופר גרר וויכוח משמעותי. כך לדוגמה כתב הרב חיים נבון בביקורתו:

הפתרון של הופר הפוך מהפתרון של פגיס. בעולם של מישו, הפתרון אינו להפסיק להתחפש, אלא להיפך: שכולם יתחפשו ללא הרף. אם פיל עם מחושים הגיוני בדיוק כמו פיל עם חדק, אז כל העולם כולו הוא רק קרנבל תחפושות ריק. לעומתו, הביצה מהסיפור של פגיס משלימה עם היותה ביצה, וחזרת הביתה לאמה התרנגולת. שם היא ממתינה בסבלנות, ופתאום היא מגלה שבוקע בה דבר נפלא: היא בעצם אפרוח. ומה זה אומר? שכל אחד צריך להיות קשור לביתו ולזהותו, ואם היא נראית לו פשוטה וסתמית, הוא צריך סבלנות ואמון. אם המתבגר מוכן להתמסר לזהות הביתית הפשוטה שבתוכה גדל, הוא יגלה שהיא עצמה מזמנת לו התפתחות פנימית מסעירה. הסיפור של דן פגיס אומר: לכל אחד מאיתנו יש זהות מולדת, שהיא ברכה משמחת. הסיפור של רינת הופר אומר: לאף אחד מאיתנו אין זהות ושייכות. זהות היא רק תחפושת, שאפשר להחליף בקרנבל מסחרר.¹⁵

הרב נבון הוא תלמיד חכם, איש אשכולות, אינטלקטואל מן השורה הראשונה, ומן הדוברים הרהוטים של השמרנות המודרנית. ביקורתו ראויה בהחלט ומובנת מאוד. תעיד על כך תמונה לא תמימה של דוכן צבעוני המשמש לממכר אביזרי התחפושות המופיע כחלק מתיאור הקרנבל המסחרר, וצבוע בצבעי דגל הלהט"ב. הופר, אינה רק סופרת מוערכת אלא גם מאירת מוכשרת, וכל המתחקה אחר איוריה לאורך ספרה מבין כי איוריה אינם מקריים, אלא משוקעת בהם מחשבה רבה. על כן זהו בהחלט סימפטום למסר הכללי העולה מן הספר.

אף על פי כן ובלא שמץ של תמימות, הייתי רוצה להציע תמונה מורכבת יותר יחד עם ביקורת על תפיסת הזהות המסורתית העולה מספרו של פגיס. כהקדמה אצטט משפט מהסיפור "ביצה שהתחפשה". זהו משפט לא סימפטי, שיש בו הרבה מן הבנליות: "איפה היית, ביצתי שלי? כבר מזמן רציתי לשבת עליך, לדגור, כמובן. אמא, אינני רוצה, אמרה הביצה, עלי להתגלגל בעולם. אולי בפעם אחרת, אמרה הדוגרת, ועכשיו תעשי בדיוק כמו כולם". האמירה: "תעשי בדיוק כמו כולם" היא מאפיין קלאסי של שבלוניות אפורה וחד ממדית.

כמו כן הופר, נחלצה להגנת ספרה, ובתשובתה לביקורתו של הרב נבון, כתבה דברים שיש בהם טעם:

ניסיתי במכוון להתרחק מהנרטיב המוכר שבו הפרט החוקר את זהותו ננף על די חבריו, נקרא לסדר וחוזר בהכנעה אל מקומו הראוי, לשמחת ההורים המודאגים. אפרוח הוא תמיד אפרוח. פיל הוא תמיד פיל. לא צריך עוד ספר כזה. ב"מישו" באמת קורה משהו הפוך... קצת יותר מורכב... לבחון מחדש הגדרות וזהויות, ולגלות שסממנים חיצוניים הם לעיתים לא יותר מתחפושת ולא מעידים בהכרח על מי שאנחנו. הספר רומז לכך שהזהות נמצאת בתוכנו. בעומק הווייתנו. החיפוש אחר זהות ושייכות הוא המכנה המשותף לכולנו. כל אחד הוא מישו. ומישו יכול להתפתח לכל אחד... הזהות שלנו לא נקבעת כולה מלידה. היא מתעצבת במהלך התבגרותנו תוך כדי חיפוש, תהיה והכרת האחר. כהורים, עלינו לאפשר לכל ילד לגדול ולמצוא את זהותו. לדאוג שיכיר את מורשתו, אך גם להשאיר לו מקום לגילוי עצמי ולגיבוש זהות מתוך בחירה חופשית.¹⁶

הספר "מישו" אכן מספר על מסע של חיפוש עצמי מתמיד. אך בניגוד ל"ביצה שהתחפשה" בו המסר הוא די פשטני ובנאלי, נראה שהופר אינה שוללת בהכרח קיומה של זהות פנימית, אלא שהיא מבקשת לעורר עניין, וקוראת לחיפוש מעמיק ולרכישת חירות עצמית ואישיות דינמית ובעלת מעוף, שיש בה שחרור מכבלי השבלונה המצויה למכביר, וזהו בהחלט מסר המעורר למחשבה. כדאי לכולנו לשאול את עצמנו האם מחשבותינו ופעולותינו הן תולדות כנות של שחרור ועצמאות תוך נאמנות לזהות עצמית, או שמא הן תוצר של חיים במרקם "שבטי" וסטנץ מחשבתית, אשר רבה בו החקינות והריטואל על פני האותנטיות. מציאות של חברה מסורתית יכולה להביא את האדם השרוי בתוכה להיות כבול, כבוי ושבלוני, בלי אפשרות לפרוץ, ובלי יכולת להיות משוחרר מספיק על מנת להכיל מחשבות אחרות, ולגלות עולמות רוחניים חדשים. מודעות לחסר שיכול להתמלא במימוש הגישה המסורתית, מאפשרת לקבל את הבשורה שבגישה החדשה, ולמזגה תוך הצעת פרשנות מאוזנת יותר. ביחס לנקודת הזהות הפנימית והמהות העמוקה צודקים לעניות דעתי חסידי החירות של "הנאמנות לזהות", אך במישור האישיותי והחוויתי כדאי בהחלט לאמץ את עקרונות ההגות של חסידי החירות "מכוננת המציאות". דומני שבאופן זה נאפשר לעצמנו להיות יותר משוחררים ופורשי כנפיים.

¹⁵ הרב חיים נבון, מקור ראשון, יד באדר ב תשע"ט (21/03/2019)

¹⁶ רינת הופר, מקור ראשון, יג באדר ב' התשע"ט (20/03/2019). תאריך זה הוא תאריך הכתיבה. תאריך הפרסום היה שבוע לאחר תגובתו של הרב נבון.